

Bezvýznamnost a/nebo bezesmyslnost

In memoriam Milanu Jankovičovi

Jaroslav Mestek

mestek.universum@seznam.cz

MEANINGLESSNESS AND/OR SENSELESSNESS

IN MEMORY OF MILAN JANKOVIČ

An interpretation of the Czech word “bezvýznamnost” (literally: without meaning) and the Czech neologism “bezesmyslnost” (literally: without sense). In Czech language words using the prefix “bez” (without) are not synonymous with derivatives made by using the prefix “ne” (not). This corresponds with the Aristotelian term “steresis” for weaker properties of negativity and negation. In this way, the concepts of “meaning” and “sense” enter into a logical relationship with Peirce’s arrow.

KLÍČOVÁ SLOVA:

Čeština — Jankovič Milan — metanegace — Peirceova spojka — smysl — steresis — význam
Czech — Jankovič Milan — meaning — metanegation — Peirce’s arrow — sense — steresis

V roce nedožitých devadesátin zemřel Milan Jankovič (1. 9. 1929 — 5. 1. 2019), s Moj-mírem Grygarem poslední z žijících žáků Jana Mukařovského. Bylo to poprvé a naposledy, když Milan Jankovič neodpověděl na mail autora tohoto textu, a to na mail poslaný na Štědrý večer roku 2018 a nyní znovu posílaný na věčnost s nesplněným přáním:

Do nového roku 2019 Vám přeji trvale udržitelné zdraví a mnohé radosti, v neposlední řadě nad Vaším životním dílem, které je pro nás mladší výzvou a zásadním zdrojem inspirace. Zrovna se zabývám Vaším oblíbeným tématem unikavosti smyslu, který řeším pojmy beze-smyslnosti a bez-významnosti, se subtilním odklonem od pojmů ne-smyslnosti a ne-významnosti.¹

S přihlédnutím k *Nesamozřejmosti smyslu*,² a k veškerému Jankovičovu bytostnému tá-zání vedoucímu ke smyslu, nechť se citovaná korespondence v zrcadle života a smrti rozvine na hold.

1 Ze soukromé korespondence od Jaroslava Mesteka pro Milana Jankoviče odeslané 24. 12. 2018.

2 Jankovič 1991.

Komponent „bez“ resp. „beze“ je v tomto textu v neposlední řadě důležitým stylistickým prostředkem autora a je užít vědomě a podle určitého plánu.

Závisí-li však funkční hodnoty stylistických prostředků na celkové jazykové průpravě čtenáře a také na stupni jeho vzdělání estetického, je třeba připustit, že tu není úplně bezvýznamným činitelem ani vědomí nebo poznatek, že je nějakého prostředku v literárním díle autorem užito vědomě a podle určitého plánu. U stylistických prostředků výraznějších záleží samozřejmě i na tom, o jaký celkový plán tu jde.³

„Smysl“ a „význam“ lze interpretovat v češtině jako sounáležitost (něm.: die Verbundenheit) dvou vzájemně na sebe poukazujících pojmů. Podle předběžného výměru: smysl postrádající význam je smyslem bezvýznamným, bez ohledu na to, že zdůrazňování bezvýznamnosti je způsobilé nastolit význam nový; význam postrádající smysl je významem beze smyslu, bez ohledu na to, že zdůrazňování bezesmyslnosti⁴ je způsobilé nastolit smysl nový.⁵

Akcentování bezvýznamnosti či bezesmyslnosti se řadí ke způsobům, jak jevům a událostem dát tak říkajíc nový život. O provozu smyslu, resp. bezesmyslnosti a významu, resp. bezvýznamnosti svědčí následující tři příklady, věnované osobnímu vztahu literárního vědce Milana Jankoviče a historika Martina Kučery:

a) *Muž bez vlastností* Roberta Musila je román o úředníkovi běžného významu, jenž, zdánlivě beze smyslu, nepřijal nabídku na významnější úkol a začal se pak setrvale chovat bezesmyslně, aby se tím se stal smysluplnou literární postavou a předlohou.

b) Webový portál Paměť národa, který byl spuštěn v roce 2008 a jehož hlavními garanty jsou instituce Post Bellum, Český rozhlas a Ústav pro studium totalitních režimů, v několika projektech usiluje především o to, aby svědectví pamětníků neupadla do zapomnění, čímž fixuje výpovědi o historických událostech. Jde-li o fakta neznámého či zapomenutého významu, jichž se týkají ustálená slovní spojení o „bílých místech historie“ či „propadlišti dějin“, jsou to fakta beze smyslu, která teprve svědectvím o nich interpretačně získají nový smysl a stanou se smysluplná. Koncepce o soumraku lidstva, jako kdyby již nikdy nebylo co interpretovat, se v románu Karla Čapka *Válka s mloky* — v literární postavě romantického filosofa Wolfa Meynerta — jeví jako varování.

c) Šoa, skutečnost eufemisticky zvaná též holokaust, měla zásadní význam vzhledem k ideologii a moci, jimž sloužila. Konec druhé světové války však odsoudil tuto technologii smrti jako zrudnost beze smyslu. Leč památníky dávají nový smysl tomuto bezmeznému utrpení. Má smysl postát před plastikou Aleše Veselého *Brána nenávratna* odhalenou v roce 2015 na nádraží Praha-Bubny, a posečkání u této dvacetimetrové kolejnice směřující do nebe rozhodně nelze interpretovat podle divadelní hry Samuela Becketta *Čekání na Godota*.

3 Horálek 1954, s. 153.

4 Neologismus vytvořený s vkladnou samohláskou „-e-“ podle jazykového citu autora, který je roditelý mluvčí.

5 Problematika zřetězení obou těchto kroků na způsob sekvenčního kalkulu přesahuje celkový plán tohoto textu.

Sledované diskontinuální posuny významu a/nebo smyslu, vedené přes bezvýznamnost a/nebo bezesmyslnost, mohou nastat, pokud není ve hře elementární kontinuální posun významu a/nebo smyslu v čase, resp. kontextu. Závěr básně „... Necht promluví Bernard z Clairvaux“,⁶ napsané krátce po požáru v Cathédrale Notre-Dame de Paris a zmiňující problematiku běženců, není nápravou nějaké diskontinuální bezvýznamnosti a/nebo bezesmyslnosti, resp. absence Bernarda z Clairvaux.

Vztah, resp. relace pojmu „smyslu“ a pojmu „významu“, v předeslané interpretaci v češtině vedené metateoretickou terminologií pro oba tyto pojmy tvořenou u významu předložkou „bez“ a u smyslu předložkou „bez“ či „beze“ nebo předponou „bez-“ či „beze-“, vystihuje deficientní modus kteréhokoli z obou těchto pojmů, zároveň sytící druhý z obou pojmů novou vlastností z téže úrovně metateoretické univerzality tak, že signifikuje úroveň univerzality bližší empirické singularitě. Opačný postup, jdoucí od úrovně univerzality bližší empirické singularitě k univerzalitě bližší úrovni metateoretické univerzality, opravňuje využití „řeči“, jakožto „přirozeného jazyka“⁷ — včetně příkladů přiměřeně čerpajících z provozu jazyka. V tomto výměru lze nalézt, z hlediska usuzování, rozdíl mezi dedukcí a indukci, s přihlédnutím k abdukcí.

Chce-li autor v takovýchto případech výslovně říci, že nevylučuje možnost působení obou faktorů zároveň, může tak učinit pomocí podvojného spojovacího výrazu a/nebo (či spíše nebo/a). V češtině se tento výraz příliš neujal, ale v případech, kdy je přesné, jednoznačné vyjádření žádoucí (jako tomu bývá zejména v textech právní povahy a ve vyjadřování přísně vědeckém), je velmi vhodné tohoto výrazu užít.⁸

Sledovaná linie, zvláště její přesahy do „konceptu jazykové metanegace“,⁹ imunizuje výklad i proti případným námitkám týkajících se metanegace jakožto meta-jazykové negace pojmů „smysl“ a „význam“, odhlížejících od jejich tvrditelnosti a využívajících disjunkci k nepodloženým tvrzením o kontradiktornosti metateoretických pojmů.

K definování negací lze marginálně podotknout, že deficientní modus ve výměrech sounáležitých pojmů se osvědčil kupříkladu pro obdobně koncipovaný výměr pojmu „analogia attributionis“ a výměr pojmu „analogia proportionalitatis“ ve vztahu, resp. relaci „kontrafaktuality analogie“.¹⁰ Je však mezi sounáležitými pojmy „význam“ a „smysl“ relace kontrafaktuality, nebo alespoň relace slabší negativity?

Dále tento text vyzdvihne a zobecní některé jazykovědné aspekty v češtině založené dvojicí pojmů „bezvýznamnost“ — „bezesmyslnost“, poněkud se vymykající z překladů dvojice pojmů „význam“ — „smysl“ v češtině a v angličtině, zvláště pak z bohaté a závažné genealogie těchto pojmů ve 20. a 21. století v oborech analytické filosofie jazyka a sémiotiky. Ale každý jazyk má své nepřevoditelné nebo jen těžce a se

6 Mestek 2019, s. 18.

7 Bez ohledu na to, že termín „přirozeného jazyka“ nepatří do přirozeného jazyka.

8 Daneš 1994, s. 134.

9 Hirschová 2017.

10 Hönigová — Mestek 2013, s. 93–94.

ztrátami převoditelné momenty, jak tento aspekt v soukromé korespondenci s autorem tohoto textu prozíravě komentoval literární vědec Ivo Pospíšil.

Václav Flajšhans dodává k Příručnímu slovníku jazyka českého (1935–1957), že: „Mohl dále připojit výklad o ‚bez — beže‘, připojit hesla ‚beze lsti‘, ‚beze cti‘ a pak normalisovati složeniny (nyní při ‚bez‘ klade vzorem ‚beze smyslu‘, avšak složeniny ukazují jen ‚bezmysl-‘).“¹¹ Tuto interpretaci, v češtině využívající komponent „bez“ resp. „beže“, legitimně zužuje pozice, kterou zaujal František Štícha: „Za těsný jsem považoval pouze ten přívlastek, jehož vypuštěním by vznikla věta nepravdivá nebo věta beze smyslu ...“¹² Předdeslaná interpretace, v češtině využívající komponent „bez“ resp. „beže“, není vystavena případným námitkám založeným na komponentu „ne“ ve výrazech „nesmyslnost“ a „nevýznamnost“.

... v české slovní zásobě [...] značnou, i když ne podstatnou část adjektivních kontrastních dvojic tvoří kontrasty slootovorné [...] V rámci této skupiny zaujímá zvláštní postavení početná řada dvojic, jejichž jeden člen je tvořen pomocí předpony bez- [...] Nejvýraznější soubor kontrastů slootovorných je zastoupen v párech, v nichž jeden člen tvoří odvozenina se záporovou předponou ne-. [...] Ve srovnání s jinými skupinami slootovorných opaků se vyskytují u záporných adjektiv méně často synonymní podoby.¹³

Podle citovaných poznatků je legitimní předdeslaná interpretace slova „bežvýznamnost“ a neologismu „bezesmyslnost“, v češtině striktně využívajících slootovorný kontrast komponentem „bez“ resp. „beže“ a nevstupujících do synonymního vztahu s odvozeninami tvořenými pomocí slootovorného kontrastu komponentem „ne“, včetně záporové předpony „ne-“. To odpovídá aristotelskému termínu „zbavenosti“ (řec.: *stereis*) pro slabší vlastnosti negativity a záporu, jenž také „... vlastně odpovídá logické disjunkci slabé, nevylučovací.“¹⁴ A tím se pojmy „mysl“ a „význam“ dostávají do jazykového vztahu podvojného spojovacího výrazu „a/nebo“, v tomto případě synonymního s výrazem „nebo/a“, a do logického vztahu Peirceovy spojky (angl.: *Peirce's arrow*).

LITERATURA:

- Červená, Vlasta. „K slootovorným adjektivním kontrastům“. *Naše řeč*, 1979, roč. 62, č. 5, s. 240–244.
- Daneš, František. „O spojce nebo“. *Naše řeč*, 1994, roč. 77, č. 3, s. 133–138.
- Flajšhans, Václav. „Předložka bez a složeniny“. *Naše řeč*, 1935, roč. 19, č. 6–7, s. 187–194.
- Hirschová, Milada. „Metanegace“. In *CzechEncy: Nový encyklopedický slovník češtiny*. Eds Petr Karlík — Marek Nekula — Jana Pleskalová.

11 Flajšhans 1935, s. 192.

12 Štícha 1992, s. 255.

13 Červená 1979, s. 240–243.

14 Daneš 1994, s. 134.

- [on-line]. [cit. 28. 2. 2019]. Dostupné z <<http://www.czechency.org/slovník/METANEGACE>>.
- Hönigová, Alena — Mestek, Jaroslav. „Bacha na analogie“. *Teorie vědy*, 2013, roč. 35, č. 1, s. 83–96.
- Horálek, Karel. „K metodice stylistického rozboru“. *Naše řeč*, 1954, 37, č. 3–6, s. 152–154.
- Jankovič, Milan. *Nesamozřejmost smyslu*. Praha : Československý spisovatel, 1991.
- Mestek, Jaroslav. „Katedrála“. *Artikl*, 2019, roč. 6, č. 5, s. 18.
- Štícha, František. „Ještě o přívlastku volném a těsném“. *Naše řeč*, 1992, 75, č. 5, s. 255–258.

